

Bort från tristessen

Ett exempel från en undersökning av
våldshändelser på särskilda ungdomshem

ISBN 978-91-87053-75-7

Bort från tristessen

Ett exempel från en undersökning av våldshändelser på särskilda ungdomshem

Nummer 7 år 2020

Publikationerna finns att beställa eller
ladda ner från SiS webbplats.
www.stat-inst.se

Engelsk titel:
Institutional Care in Focus

Publikationsseriens adress:
Statens institutionsstyrelse, SiS
Box 30224
104 25 Stockholm

Bort från tristessen

Ett exempel från en undersökning av
våldshändelser på särskilda ungdomshem

Bakgrund

En stor andel av ungdomar intagna på SiS särskilda ungdomshem har erfarenheter av våld, enligt institutionernas egna intervjuer vid inskrivning.¹ De kan ha blivit utsatta för våld av jämnåriga eller i nära relationer och de kan själva ha utsatt andra för våld.

Bland intagna under 2015, till exempel, uppger nästan hälften att de varit inblandade i misshandel någon gång i livet, och 18 procent har varit inblandade i misshandel med vapen. 37 procent uppger att de begått misshandel under det senaste året, och 33 procent att de varit med då någon närstående utsatts för våld. 59 procent uppger att de inte kan kontrollera sitt beteende när de är arga, 23 procent att de lidit av "våldsamt beteende" den senaste månaden och 18 procent anger att de ofta eller mycket ofta har utsatts för misshandel av en föräldrafigur.

Även under institutionsvistelsen förekommer våld. 45 procent av de unga på särskilda ungdomshem har någon gång avskilts – det vill säga blivit placerade i ett särskilt rum under en kortare tid (i dag högst fyra timmar) – och drygt 20 procent har avskilts mer än en gång.² I en undersökning från 2012 framkom att våld angavs som en del av förloppet i samband med de studerade avskiljningarna i 83 procent av fallen (Björck m.fl., 2012). Vanligast var våld mot personal. Samtidigt kan de unga mycket väl även uppfatta personalens avskiljning i sig som våldsamt, men som Andersson och Överlien (2018) visar definierar personalen inte det på samma sätt. Avskiljning innebär i praktiken ofta något slags nedläggning eller fysisk fasthållning.

Många i personalen har därmed också erfarenhet av våld, åtminstone så länge själva avskiljningsproceduren kan betecknas som våldsamt. År 2016 fattades 760 beslut om avskiljning inom ungdomsvården.

Statistik om uppgivna och inrapporterade våldserfarenheter på särskilda ungdomshem utgör en sorts kunskap, människors personliga iakttagelser och muntliga berättelser en annan. Det är lätt att kunskapen stannar vid formella versioner, det vill säga det som institutionerna beskriver och vill lyfta fram (Wästerfors & Åkerström, 2015; Wästerfors, 2019a). En anledning är sannolikt att det är svårare att ta fram kunskap om våld som inte utgår från formell dokumentation. Om vi tar kontakt med intagna och personal som har erfarenhet av våld på ungdomshem och be dem beskriva vad som händer på plats – hur de våldsamma förloppen ser ut, vilka känslor och tolkningar som präglar aktörerna och vad man anser skulle kunna förhindra våldshändelser i framtiden – kan statistiken kompletteras.

Syftet med projektet *Våldets förgrund och bakgrund* har varit att utforska våldshändelser utifrån interaktionistiska, sekventiella och narrativa perspektiv, det vill säga per-

---

1 Siffrorna är hämtade från ADAD-intervjuerna vid inskrivningen. En ADAD-intervju är en standardiserad intervju som genomförs med alla nyintagna, se Statens institutionsstyrelse, 2017.

2 Pettersson 2017: 36.

spektiv som uppmärksammar samspel, förlopp och berättelser snarare än enbart formell dokumentation (jfr Riessman, 2008, angående narrativ analys).

Den här kortrapporten beskriver det här projektet samt återger ett exempel på en våldshändelse, kallad "händelsen med kaoset". Idén med att ge gott om utrymme till en enskild händelse är att ge läsaren inblick i komplexiteten i våldsamma förlopp.

Fler sådana förlopp och en mer utförlig redogörelse av undersökningen finns i boken *Vanskligt och kort. Om våldshändelser bland unga på institution*, skriven av David Wästerfors och utgiven 2019. I boken redogörs också för studiens teoretiska utgångspunkter och begrepp, såsom Erving Goffmans (1961/1990) totala institutioner, Jack Katz (1988) *seductions of crime* och Gubrium och Holsteins (1997) *analytic bracketing*. Ett könsperspektiv är integrerat i form av uppmärksammandet av hur aktörer ibland "gör" kön i samband med våld (jfr West & Zimmerman, 1987; Messerschmidt, 2004).

I ytterligare en bok som skrivits under projektiden, *Våld* (Wästerfors, 2016), har projektledaren redogjort för en rad exempel på våldsforskning. Det handlar om våld som situation, specialitet, politik och berättelse.

Metod och material

Kvalitativa data har samlats in för att detaljstudera händelser på olika ungdomshem samt de lärdomar som personal och ungdomar vill förmedla angående hanterandet av våldsamma situationer. Sammanlagt har data om cirka 15 händelser samlats in från perioden 2014–2017. Beroende på hur de avgränsas och uppfattas kan antalet variera något.

Ungdomarnas berättelser har varit avgörande i materialinsamlingen. En förutsättning har varit att den unge i centrum av en händelse har varit nåbar och velat berätta. Därutöver har insamlingen omfattat olika sorters material som kan knytas till det som hänt: personalens berättelser, andra ungdomars berättelser, journalanteckningar och beslut, observationer och samtal. I några fall utgick valet av händelser från incidentrapporter en viss månad och därefter söktes involverade personer upp, i andra fall efterfrågades händelser mer öppet i samtal med personal och ungdomar. Intervjudata har varit det främsta materialet.

Ambitionen har varit att dokumentera *detaljrika beskrivningar kring en och samma händelse* – i den mån den uppfattas som samma – som överskrider institutionernas formella beskrivningar. För att nå det målet har etnografiska metoder använts och en öppen syn på vad "våld" kan innefatta, utifrån hur personal och unga betraktar det. Fältarbetare har träffat ungdomar och personal på ungdomshemmen, och de har fått berätta fritt. Intervjuerna har spelats in och skrivits ned, och fältanteckningar har gjorts på de besökta avdelningarna. Materialet har jämförts med formella beslut och journalanteckningar för att problematisera den mer komprimerade bild som ges när enbart personal vid ungdomshemmen rapporterar händelserna utifrån de institutionella termer som vanligtvis används i incidentrapporter (Wästerfors & Åkerström, 2015).

Utöver det händelseorienterade materialet har 27 andra ungdomar och personal intervjuats mer förutsättningslöst på temat "hur undviker man våld" (14 ungdomar, 13 anställda). Även det här materialet har analyserats som berättelser – så kallad nar-

rativ analys (Riessman, 2008) – för att urskilja berättarnas poänger och självpresentationer. Analysen mynnade ut i tre övergripande rekommendationer i personalens skildringar angående att undvika våld: (1) att ge plats och utrymme åt ungdomen, (2) att iaktta moraliska ställningstaganden och vad de kan leda till samt (3) att behärska sig och hålla tillbaka starka känslor.

Sammantaget har minst 71 personer från sju olika ungdomshem kommit till tals i undersökningen i sin helhet.

Projektet har genomförts av sociologen David Wästerfors vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet. Även Jesper Hambert har samlat in material samt Sebastian Broman, Johanna Oellig och Emil Rytterstedt.

Resultat och diskussion

Resultaten visar att våld på ungdomshem kännetecknas av komplexa skeenden där olika versioner står mot varandra eller vävs samman, och där de involverade aktörerna drar varierande slutsatser. Personal och unga ger olika versioner som försvarar respektive kollektiv, men olikheter kan också hänga samman med närheten till det inträffade och de inblandade samt starka moraliska ställningstaganden i konflikten som sådan.

Särskilt fem utvalda händelser har förklarats i detalj i boken *Vanskligt och kort* (Wästerfors, 2019b). Urvalet av händelser är tänkt att visa på vardagliga situationer som personal och unga har kunnat berätta utförligt om, och som på principiella plan känns igen av många med erfarenhet av att arbeta eller bo på särskilda ungdomshem. Dessa fem händelser är följande:

Händelsen med ryktet handlar om en tjej som slår till en påstådd ryktesspridare (en annan intagen) för att markera mot det omoraliska i att sprida rykten.

Händelsen med fjärrkontrollen är en mångbottnad historia om tre killar som drabbar samman framför teven. Två står mot en, och den uppdelningen tolkas både i etniska termer och som en fråga om tidigare konflikter på ungdomshemmet.

Händelsen med saxen handlar om en tjej som skadar sig själv och uppträder hotfullt. Hon avskiljs av personalen som tolkar agerandet i termer av dramatisering av hennes personlighet medan hon själv tolkar det i termer av en protest mot avdelningens negligeraande personal.

Händelsen med bacon handlar om improviserad kvällsmat på en avdelning som slutar med våldsamt avskiljning. Händelsen ger intryck av att svetsa samman de intagna som på olika sätt lojalt ställer upp för varandra.

Händelsen med kaoset handlar om två ungdomars fartfyllda och våldsamma upptåg på en avdelning samt personalens skilda sätt att hantera detta: konfrontativt eller följsamt.

I den här kortrapporten följer ett utdrag ur den sistnämnda händelsen: *händelsen med kaoset*. Texten har kortats och bearbetats något för att passa i rapportform samtidigt som författarens etnografiska ton har vidmakthållits.

Händelsen med kaoset

Att våld är något beklagligt återfinns i nästan alla intervjuer i projektet. Fred och stillhet är att föredra, ingen verkar vilja ha skador och lidande. Våld ramas i mångt och mycket in som något olyckligt när personal och ungdomar på särskilda ungdomshem berättar. Men flera berättelser rymmer trots det motsatsen. Det kan ibland finnas något roligt med dramatiken i våld, något exalterande i ett bråk och, omvänt, något tråkigt i en alltför stillastående och slätstruken vardag. Utanför de särskilda ungdomshemmen är detta igenkännbart. Filmer, böcker och spel svämmar över av attraktiv och våldsamt action. Samma sak finns även i vardagligt samspel – ibland.

Den händelse som nu följer kretsar kring detta. Händelsebeskrivningen börjar med utdrag från det som 16-åriga Tess (fingerat namn) säger angående nöjet i att ställa till bråk, att "kaosa". Hon vill inte ha det lugnt och stilla, hon vill ha turbulens och våldsamheter. Sedan följer utdrag ur intervjuer med personalen som hanterar Tess (och hennes vän på ungdomshemmet, som har samma inställning), det vill säga hur institutionen tolkar och begripliggör det roliga med våld.

KUL ATT KAOSA

I studiens intervjusamtal med Tess använder hon flera uttryck för det attraktiva med att ställa till bråk och vara våldsamt. Hon säger att det är roligt att göra personalen sur och att hon trivs med att det är "tillåtet" (som hon ser det) att slå personalen och sedan bli nedbrottad av dem. Hon talar om att "bara köra på" och ger flera exempel på vilda och upprymda situationer då saker och ting spårat ur på institutionen. "Ibland är det faktiskt ganska kul att kaosa", säger hon och ler. Hon blir "stissig", "springer rundor" och "bara aaah, alltså".

Tess berättar om ett rymningsförsök där polis och räddningstjänst till slut kopplades in och hon jagades långt in i skogen och över en hed utan att hon hade något egentligt mål med sin flykt. Hon berättar att hon en gång hoppade på en behandlingsassistent och började "typ slå honom jättemycket" fast hon egentligen gillar honom. Till slut släppte hon taget och lugnade ned sig (hon "går till fönstret och räknar till tio") men lite senare hoppade hon på honom igen.

Tess: Jag sparkade honom alltså mellan benen så att han flyger in i den här rutan [oj] och in i datorn alltså och sen så typ så tryckte dom där inne på larm för att dom vet att när jag blir förbannad alltså det krävs inte bara- bara två stycken utan det krävs typ tio stycken [uhum]. Ehm så då så tryckte dom på larm, sen så brottade dom ner mig och (...) jag hamnade på, vad heter det, ensamvård eller inte ensamvård utan en-

David: -Enskild eller vad heter det, nej du hamnade där inne ja-

Tess: -Alltså isolering [jaha okej].

Tess berättar om flera tillfällen då hon blivit nedbrottad och själv slagit personal. Hon är "uppe i varv", på "bushumör" eller arg. Ibland verkar hon ha börjat busa och sedan blivit arg, ibland tycks ilskan komma först och därefter kaoset. Hon skrattar när hon berättar och ger intryck av att det är roligt när avdelningens ordning kollapsar. Att det krävs "typ tio stycken" för att brotta ned henne är hon uppenbart stolt över. Intervjuaren

(David Wästerfors) försöker göra skillnad mellan å ena sidan våld som uttryck för ilska, å andra sidan våld som underhållning. Och en viss skillnad finns, som Tess beskriver det, men främst vad gäller våldets intensitet. När hon busar blir grepp, slag och sparkar mindre allvarliga. När hon blir arg, "då alltså ...", då får personalen blåmärken. "När jag blir arg så blir jag väldigt våldsamt." Men även detta våld – det arga, intensiva – är roligt i bemärkelsen engagerande och intressant. Hon verkar mena att det faktiskt alltid är uppfriskande att vara rebell och vända upp och ned på institutionens ordning, oavsett om det sker på ett lättsamt eller smärtsamt sätt. Sökandet efter action verkar vara det viktigaste alltmedan humöret skiftar, hos både Tess och personal.

Tess beskriver en personal, Philip, som hon "gillar jättemycket" och tar fasta på hur hans humör triggat henne. Personal på ungdomshem brukar noga notera de ungas humörskiftningar – till och med skriva ned dem – men Tess återger motsvarande observationer å sin sida.

Tess: Ibland när han ((Philip)) är på ett visst humör (...) alltså om man säger så här "ja, är du glad?". "Ja jag är glad", "ja men varför är du så sur då?" "Nej men man kan vara allting samtidigt" så man vet ju inte vart man har honom.

När Philip är på detta obestämda och tvetydiga humör så vet inte Tess "vad jag ska göra" och blir till slut "bara arg". "Han vet att jag blir arg när det blir så." Om hon sedan börjar "kaosa" verkar ilskan blandas upp med spänning och engagemang, som hon beskriver det. Hon blir energisk och handlingskraftig. Medan personalen ofta förknippar våld med ungdomarnas skiftande humör förknippar alltså Tess det med personalens skiftande humör. Det smittar av sig eller får konsekvenser.

Det tar inte många minuter i intervjusamtalen med Tess innan hon nämner Jolanda, som är hennes kompis och "medbrottsling" i kaosandet. Jolanda var också med i den aktuella händelsen som ter sig som en i raden av mycket likartade och närliggande händelser. Nu är Jolanda inte på plats, hon har rymt. "Annars skulle hon hjälpt till att berätta", säger Tess.

Tess berättar med ett roat och beundrande tonfall om Jolandas upptåg där hon själv har varit med på ett hörn. En gång smugglade Jolanda in en plattång i skolan, stoppade i sladden och lade den i en laptop för att få den att börja brinna. Tess återger Jolandas tillvägagångssätt i detalj. När en lärare var på väg att upptäcka sabotaget hjälpte en annan tjej till genom att lossa en bokhylla och på så sätt distrahera personalen. Läraren – fortfarande enligt Tess berättelse – beklagade sig: den som vill "kaosa" får göra det på avdelningen och alltså "gå härifrån". Tess och Jolanda tog honom på orden. På väg från skollokalerna till avdelningen rymde de. "Sen kutade vi åt helvete när vi väl kom ut", säger Tess.

Personalen slog larm. Kollegor kom rusande och försökte komma i kapp. Jolanda drog av sig skor och jacka för att springa snabbare och lyckades ta sig över ett stängsel vid utkanten av institutionsområdet. Tess lyckades inte, hon var för tungt klädd, säger hon. "Sen kom personalen och jag bara 'fan'". Hon försökte springa ifrån dem men de "sparkar ju här så att man bara flyger". Även Jolanda fångas in till slut (senare rymde hon alltså igen och lyckades bättre). På kvällen upptäckte personalen att laptoppen blivit bränd. Tess skrattar och säger att Jolanda då låtsades som ingenting, "Jolanda bara 'lalala' kan vi gå nu [...] Alltså det var skitkul."

För Tess är kaosa detsamma som att störa ordningen och "hålla på hela tiden": att tända eld på en tröja med en insmugglad tändare, att rymma, att reta någon "fett mycket", att sparka mot en personal, att ställa till med översvämning, att springa iväg och göra motstånd när man blir infångad, och så vidare. Ibland har hon lugnat ned sig på egen hand, ibland har hon bara fortsatt "hålla på" tills personalen stoppar henne. Samma uttryck – "hålla på", "kaosa" – används av personalen och av Tess när hon gestaltar personalens repliker. Hon lägger till exempel denna replik i personalens mun när hon berättar: "Tess, nu räcker det, du har hållit på hela dagen."

På så sätt låter hon omgivningen bekräfta hennes kaosande. Personalen namnger och bekämpar det farliga och det galet energiska när Tess "håller på". Motsatsen är det tråkiga. Vad ska man göra på ett ungdomshem? Tess får ingen vidare behandling, säger hon. Hon går i skolan, äter, sover och tittar på tv. "Ibland får vi gå till gymnasalen men alltså fan vet du hur liten den är?"

"ALLTSÅ VI VAR HELT GALNA"

Vid ett tillfälle, berättar Tess, "var det jättemycket kaos". Hon och Jolanda hade höjt volymen på musiken i allrummet och punken dånade. Tess hade dragit loss en del av persiennerna i fönstren och de ställde sig på soffbordet och började slåss med dem, som om de var svärd. De tog sönder soffan, rev ut stoppningen och kastade på en avdelningsföreståndare som försökte tala dem till rätta. "Så hon var alldeles vit", säger Tess och skrattar (intervjuaren skrattar också).

Ungefär samtidigt anlände polisen till institutionen men av en annan anledning. Någon hade gömt ett vapen i en stuga "så då kom ju snuten", säger Tess. Då blev hon och Jolanda än mer uppspelta. "Alltså vi var helt galna." De kikade efter polisen i fönstret och Jolanda började snart sparka på det. Vi sitter i köket bredvid allrummet när vi pratar och Tess visar var allting hände. Hon visar mig fönstret också:

Tess: Ja alltså sparkade här, det vart sprickor överallt och sen så sparkade hon här och slog sönder låset så att allting bara flög upp [jaha, oj] och så då så kom- alltså det kom typ asmycket personal och dom tryckte på larm för på det stället (...) sen så finns det en knapp på dom ((larmtelefonerna)) om dom trycker på den så kommer skitmånga personal [ja jag vet, ja] och då så kom jätte- det är skitmånga personal och bara brotta ner oss- alltså fy fan.

Tess berättar på ett vindlande sätt. Hon kommer snabbt in på andra nedläggningar då personalen tagit i "så jävla hårt" så att hon fått "jätteont i kroppen". Hon verkar antyda att hon även denna gång fick ett hårdhänt bemötande. Vid ett annat tillfälle blev hon visserligen bara fasthållen i handen men personalen höll så hårt att hennes fingrar "typ höll på att gå sönder". Men Tess poängter handlar inte om övergrepp eller maktmissbruk utan de kretsar hela tiden kring det vilda och energiska: det roliga med att kaosa och hur kul hon själv är.

När hon blev hårt fasthållen, till exempel, berodde det på att hon hade rusat bort från sin avdelning och fram till en personal som hon inte sett på länge, Pelle, och som hon "älskar". Hon ville krama Pelle till vilket pris som helst. Hon blev infångad och släpad till rätt plats varpå hon började förstöra ett fönster – ett annat fönster. Jolanda befann sig i närheten, hörde ljuden, ropade "vad gör du?" och Tess svarade "'ja men vad fan, jag såg ju Pelle' och hon bara 'jamen självklart (att du ska springa till honom)'".

Ett slags gränslös entusiasm över stundens infall och den äventyrliga gemenskapen med Jolanda återkommer alltså i Tess berättelser. Före händelsen med persiennerna, soffan och övrigt kaosande den dagen då polisen kom, hade hon och Jolanda dragit sönder locket från en sophink och fixat översvämning med det i en dusch. Tess skrattar igen. "Men alltså vi vill ju ha uppmärksamheten [...] det kan jag faktiskt erkänna [...] Det är kul med uppmärksamhet." Både hon och Jolanda gillar det, säger hon.

När intervjuaren frågar om det finns annan uppmärksamhet som hon skulle kunna gilla – utan förstörelse, slagsmål och nedläggningar – återkommer hon till tristessen på ungdomshemmet. Ingenting händer. Men det finns faktiskt personal som lyckas distrahera henne; att sitta och rita eller diskutera kan fungera. Tess säger att "när jag väl gör någonting är jag helt koncentrerad [...] Då glömmer jag bort det andra kaoset". En viss personalmedlem, till exempel, kan "ta tag i" Tess och "dra bort mig" till någon intressant aktivitet och det accepterar hon. En terapeut på ett tidigare ungdomshem lyckades locka in henne i spännande samtal på kvällarna.

Personalen har försökt hålla Tess och Jolanda åtskilda och nu har som sagt Jolanda rymt. "Jag saknar fan Jolanda", säger Tess, "för hon var den bästa". "Alltså det var skitroligt" allt det de gjorde, till exempel kaosandet med fönstret men också deras olika flyktförsök.

En märklig detalj i en av Tess flyktberättelser är talet om hur snygg personalen är som fångar in dem. Ute i skogen och uppe på en stenbumling blir Tess en gång infångad av en "jävla kort, tjock gubbe som höll mig" medan Jolanda fångas in av "en jättesnygg kille".

Tess: Då så sa jag det "varför får Jolanda jämt snygga killar?", "Jolanda kan inte vi byta?" [[skrattar till]]. Ja men alltså jag är så fixerad vid snygga killar [jaja]. Alltså så fort det kommer en personal som är snygg alltså [mhm] och dom vet ju det själva att ja men och jag bara om jag sagt en gång bara "ja men du är snygg" och han bara "ja" och sen så när jag springer mot dom- dom bara låser in sig på kontoret.

Jolanda "får" snygga killar när hon infångas, Tess "springer mot dom" till vardags (och bryter då mot regler samt skrämmer dem). Även när den institutionella kontrollen sätter stopp för kaosandet betonar Tess det förbjudna, knäppa och sexiga. Om en snygg kille klättrar upp på stenen dit hon flytt tycks äventyret liksom bli bättre.

Att Tess "kör på" tills hon stöter på patrull är tydligt i hennes skildringar. Institutionens omskakade men återupprättade våldsmonopol ingår i hennes äventyr, vilket vi snart återkommer till. Men roligheterna är överordnade.

UT I DET VILDA, BORT FRÅN TRISTESSEN

För Tess står alltså Jolanda och kaosandet för det roliga och institutionen för det tråkiga. Historierna hade varit klart annorlunda om hon och Jolanda i stället blivit uttråkade tillsammans. Hur kommer det sig att det roliga består?

Jack Katz (1988: 142) frågar sig samma sak. I gängkriminalitet, till exempel, tycks det största hotet mot en given gruppering varken vara konkurrerande gäng eller polisen utan just tristessen. Det måste vara spännande och upplyftande att vara med. Man måste därför ägna sig åt pulshöjande aktiviteter för att behålla dragningskraften, annars faller gruppen isär. Att paradera i sitt bostadsområde, gestikulera och hota, skrika förolämpningar mot folk, sno något, manipulera eller skrämma någon – tjusningen i

att posera som avvikande kan upptäckas om och om igen så länge man verkligen vågar genomföra avvikande aktiviteter.

Kaos är i den bemärkelsen sammanhållningens bästa vän. Själva oförutsägbarheten i såväl egna aktioner som andras reaktioner gör tillvaron i gänget lockande. Att vara med i en grupp där man aldrig riktigt kan vara säker på vad som ska inträffa i dag (eller i natt) blir alltid intressant. Om man tvärtom vet exakt vad som ska hända ligger tristessen nära. Därför kan ett slags koherent handlingslinje infinna sig, menar Katz, i väsnandet, utfallen, äventyren och våldsamheterna. Det enda förutsägbara blir, paradoxalt nog, oförutsägbarheten.

Detta, i sin tur, skapar rykte och prestige. Även här finner Katz en sensuell och emotionell aspekt. Självförtroendet kan stärkas och identiteten befästas om omgivningen börjar frukta en, om medier rapporterar om en, om gruppens namn och dåd sprids. Att bli ökad kittlar och lyfter gängets medlemmar.

Katz talar om tjusningen i ett så kallat transcendent projekt, alltså ett överskridande projekt som kastar om auktoritetsförhållanden. Skolan, till exempel, ska förnedras, lärare tryckas ned och lektioner saboteras. I detaljerade studier av gängkriminalitet finner Katz en "fantastisk dröm" där den konventionella ordningen i samhället har ställts på ända. Allt och alla som försökt sätta en på plats kan från och med nu betraktas som patetiskt.

Ett ungdomsgång – som det beskrivs i etnografiska studier – överskrider alltså gränserna och uppfinnar sin egen ordning. Improvisationer bildar ramen. Att fly från hemmet och leva ute på gatan, till exempel, får på så sätt sin tjusning. Katz talar om urban camping, långt bortom föräldrar och borgerliga hem: att sova i bilar, hos kompisar eller i övergivna lägenheter, att supa och ta droger, att fixa pengar och mat en dag i taget, att låna och sno – även i sådana bemärkelser blir livet på gatan moraliskt överskridande. Man följer inga scheman eller arbetstider, man driver runt, letar möjligheter och har kul. Man står över det förutsägbara och tråkiga.

Nu är inte Katz poäng att romantisera gatukriminalitet. Han vill visa det förföriska och attraktiva i samspel och emotioner, inte förespråka detsamma. Och nog finns uppenbara skillnader gentemot materialet i den här studien. Tess och Jolanda (fram till Jolandas rymning) är placerade på ett statligt ungdomshem och deras frihet är hårt beskuren. De är schemalagda och övervakade, deras vård ska planeras, en stor mängd myndighetspersoner och en stor mängd dokument omringar dem. Även om Tess antyder att hon tidigare har provat på det vilda liv som Katz skildrar – med äldre pojkvänner och alkohol – lever hon knappast det livet nu.

Poängen här är snarare det tydliga katzianska draget i hennes berättelse. Tillsammans med Jolanda vill hon slippa regler och konventioner. Hon vill springa fritt mot snygga killar, rymma till skogs utan plan, skrämman, slåss och hota. Hon vill överskrida moralen och bli kortsiktig, hänsynslös och "galen". Med Jolanda får hon roliga dagar där varje möjlighet till drama och förhöjd livskänsla tas tillvara. Institutionen, å andra sidan, ska degraderas och förlöjligas, ungefär som skolan i Katz studier. Tess berättar till exempel om en behandlingsassistent som hon och Jolanda retade "så mycket så att hon började gråta och åkte hem". Tess skäms inte för det utan skrattar åt sin bedrift och säger "vi hatade henne".

Tess och Jolanda var bara två, alltså ett minimalt gäng. Men alla som kontaktas i fallet intygar om ett starkt "vi", även om ungdomshemmet till slut splittrade dem.

INTE SÅ KUL

I personalens berättelser är händelsen med kaoset inte rolig. Nu handlar det i stället om krävande behandlingsarbete och känslokontroll. Personalen är måttligt roade av Tess och Jolandas framfart; tvärtom blir de irriterade, konfunderade och utmattade. Det råder olika uppfattningar om det korrekta svaret på deras kaosande – ska man ta i med hårdhandskarna eller låta det ebba ut? – men gemensamt är att det definieras som just behandlingsarbete.

Till att börja med använder personalen en teknisk och psykologiserande vokabulär. Paulo säger att "vi skulle gå in och jobba med låg energi" när han beskriver hur personalen först reagerade. Ett så kallat lågaffektivt bemötande (se t.ex. Chipumbu Havelius, 2017) ska undvika att "utöka den spiral som hade påbörjats". Men det var svårt att "få tjejerna till att varva ner". Paulo talar om fönstret som "den akuta brytpunkten", alltså att fönstret gick sönder. Då måste de larma och "ge skydd" och "ta bort den föreliggande risk" som det trasiga fönstret innebär (tjejerna kan skada sig på glaset eller trilla ut). Jolanda förs till avskiljningen och Tess till sitt redan separata boende. Paulo beskriver det som att situationen blev "något helt annat" när fönstret gick sönder. Slutet formulerar han i formell ton: "Vi måste då med personalens handkraft lyfta in henne till sitt boende."

Paulo säger att Jolanda präglas av "mycket ångest" och att Tess "dras med" i hennes "utåtagerande beteende", i "det här som de kallar kaos". Till slut är varken Jolanda eller Tess "egentligen med i handlingarna utan det blir bara eskalerande i en spiral". Men skillnaden är att Jolanda har "tänkt igenom situationen". Det är hon som planerar, menar Paulo (detsamma säger andra i personalen), medan Tess hänger på. Även om de båda tappar kontrollen har Jolanda tänkt ut vad de ska göra.

För Paulo och hans kollegor är alltså kaosandet egentligen inte så spontant som det kan verka. Jolanda är initiativtagaren:

David: Och din kollega beskrev det också- som att Jolanda var lite drivande där och—

Paulo: — Ja alltså hade Jolanda ehm vikit åt sidan så hade ju inte det- situationen blivit så kraftfull [nej]. Det är ju- det är ju det är ju det- det är ju hennes förmåga och få- och få- alltså och få folk till att känna en viss oro (...). Alltså hon har (nog det) [mhm] ehm i sin bakgrund.

"Få folk till att känna en viss oro", "i sin bakgrund" – medan Tess beskriver Jolanda som "den bästa" och allt de gjorde som "skitroligt", tecknar Paulo ett annat porträtt. Jolanda är nu en orosspridare på grund av sitt förflutna, en nästintill essentiell bråkmakare. Fritt översatt är hon sämsta möjliga kompis till Tess. Först när Jolanda stuckit blir Tess lugnare, säger Paulo. "Då träder ju den rätta Tess fram." Att Tess i efterhand betraktar umgänget med Jolanda som spännande och dramatiserar det för mig beror på att Tess "inte känner sina gränser riktigt", säger Paulo. Dessa gränser – som Paulo menar har saknats i Tess liv – får personalen "sätta" nu. Han invänder inte mot att Tess och Jolanda haft roligt men menar att för personalen är roligheterna egentligen detsamma som behandlingsarbete.

På liknande sätt resonerar Pamela, en av Paulos kollegor. Jolanda "triggar alla här", säger Pamela. En del "drar hon med sig" och andra blir trötta och går in på sina rum. "Vid den här händelsen", säger Pamela, "det var ju så tydligt att det var bara dom två för dom andra liksom drog sig undan ifrån det hela i stället". Pamela var med hela dagen och kaosandet började redan på morgonen. Redan då började hon och hennes kollegor

”undra när det smäller”, ”när det blir på riktigt liksom”, alltså när det blir våld. Senare på dagen började Tess och Jolanda slänga ut alla böcker ur bokhyllan, slita sönder persiennerna, riva sönder soffan och sparka på fönstret. Även Pamela ser fönstret som brytpunkten. ”Då larmade vi [...] då blev det ju nedläggning.” Dessförinnan hade hon gått en hel dag och hållit tillbaka sina reaktioner, varit ”så neutral som möjligt”. I likhet med Paulo beskriver hon ett lågaffektivt bemötande, åtminstone så som det ibland uppfattas:

David: Hur menar du neutral, att du inte ska fästa dig så mycket, eller?

Pamela: Nej, inte så utan inte- inte ge dom någonting eller så då man får inte bli arg [nej] och man får inte, utan man ska bara liksom [mhm] glida med det hela då och bara se på [uhum] i stort sett.

David: Jaha för om du blir arg så blir det ännu roligare—

Pamela: — Då blir det ännu värre [ja just det] liksom då [mhm, mhm]. Det tröttar ju väldigt mycket [mhm] att inte få utlopp för vad man känner då.

När väl urladdningen kommer och larmet går är Pamela så trött att hon slipper vara med. Hennes kollegor sade till henne att gå undan och vila. Väl hemma kände hon sig utmattad i flera dagar. Hon tycker att ”det är lite snålt ibland” med personaltätheten på ungdomshemmet och det gör det svårt att ta paus. En dag med Tess och Jolandas kaosande blir ytterst ansträngande. Men nu har Jolanda rymt och ”det är faktiskt skönt att hon inte är här nu”, säger Pamela. Allt blir lugnt.

Pamela hade gärna delat på Jolanda och Tess från början, redan tidigt under dagen, och intervenerat i deras kaos. ”Vi ville ju bryta.” Men deras avdelningsföreståndare ville annorlunda. Personalen skulle bara städa upp och återställa ordningen – plocka tillbaka böckerna, fixa med soffan – inte stoppa dem. De skulle gå in med låg snarare än hög energi. När Pamela använder formuleringar som ”man får inte bli arg” och ”bara se på” handlar det inte enbart om att beskriva policyn på avdelningen utan också om hennes emotionsarbete. ”Låg energi” blir en lokal term för omfattande känslokontroll under en hel dag, en påtaglig ansträngning; medan Tess och Jolanda jagar den ena kicken efter den andra förväntas Pamela och hennes kollegor behålla lugnet. Ansträngningen blir inte direkt mindre av att varken Pamela eller Paulo tror på policyn. Problemet är Jolandas planer, menar de. Hon tänker ut hur hon ska skapa kaos och så framhärdat hon. En sådan ambition falnar inte av sig själv. Då ”bryter du inte det med ett lågenergi-tänk tror inte jag”, säger Paulo.

STÄVJA KAOSSET

Ju mer som framkommer i de inspelade samtalen med personalen, desto större institutionell kontext vecklas ut. Allt det som Tess betecknar som roligt och ”gale” (det vill säga extraordinärt och gränsöverskridande) blir i personalens berättelser ett komplicerat (och terapeutiskt) ordningsproblem på avdelningen. För Tess är hon och Jolanda äventyrets frigjorda gäng och avdelningen en grå kuliss. På avdelningen händer nämligen ingenting; här råder tristess och här finns ingen behandling, så som Tess ser det. För personalen är Tess snarare Jolandas instrument och hantlangare – Primo, ytterligare en personal, säger att Jolanda ”har en fjärrkontroll” på Tess – och båda två anses beklagansvärda och ångestridna. Allt de gör anses bli föremål för behandling trots att de själva inte märker det.

Som Primo beskriver det får han alltså arbeta mot två fronter. Tjejerna ska bemötas med "låg energi" och därmed förmås att sluta kaosa. Kollegorna ska förmås att "stå kvar" i detta bemötande och inte svänga över till auktoritetsutövning. Han försöker dessutom vädja till Jolanda och påminna henne om en tidigare överenskommelse dem emellan som går ut på att de vuxna ska reagera långsamt och lågmält – det hade Jolanda tidigare sagt att hon föredrog. Men när fönstret sedan går sönder (Primo tror att det skedde av bara farten, som en olyckshändelse) måste även Primo överge sin taktik. "Då blir det farligt [...] då tycker jag liksom att nu är det dags att avsluta detta." "Då går man in", säger Primo, "och då blir det våldsamt".

Primo tar tag i Tess och "hon skriker, bits, sparkas och spottas och är mycket upprörd", säger han. Trots det pratar han om ett "lugnt slut". Han menar att han *talkar* "med låg energi", han är "bekräftande och omsorgsfull". Även om Tess har ont lite här och var så blir hon respektfullt behandlad "trots allt", säger Primo. Senare blir han kallad till Jolanda som placerats i avskiljning men hon är "inte kontaktbar". Hon försöker skada sig själv med en ståltråd och tar lång tid på sig innan hon blir lugn. Även personalen är "oerhört upprörda", säger Primo. Han försöker övertyga dem om att alla har gjort rätt och att ett lugnt bemötande är en "investering". De tre tjejer som drog sig undan kaosandet ska belönas med fika och bowling. Tanken är att "uttalat bekräfta" hur tacksamma personalen är för att de drog sig undan när Tess och Jolanda "har det jobbigt".

Primo intar alltså rollen som exemplarisk diplomat och förhandlare. Han vill inte ha tillbaka gamla tiders uppfostringsanstalt – "macho-fabriken igen" – där man fysiskt griper in och lägger ned ungdomarna vid minsta avvikelse. En alltför hård struktur med alltför många regler skapar ingen trygghet, menar han.

Primo: Sen så hindrar det folk ifrån att tänka (...) om det finns regler som man alltid har gjort så tänker inte folk längre (...).

David: Utan det blir regeln i stället som—

Primo: — Ja, man slutar tänka, man slutar möta folk [mhm, mhm] och det ser man väldigt tydligt redan du vet när- när unga kommer till [ja], att- att ehm- att folk beskriver hur det fungerar på avdelningen [mhm]. Ehm- ehm, hur dom ska förstå regler då och sånt va men hela grejen med våran utbildning, vårat uppdrag är att vi ska förstå dom (...) [mhm] och det blir så jävla bakvänt då för om vi möter dom och deras behov, först, så kommer det bidra till säkerhet, förtroende och kanske behandlingsallians.

ROLIGHETERNAS REBUS

Kaosandets roligheter tycks intimt förknippade med hård kontroll. När intervjuaren berör detta i samtal med Primo – att Tess och Jolanda "tycker det är roligt" med kaos och "vill ha lite äventyr och action" i konfrontation med personalen – presenterar Primo en omtolkning. Han menar att "kaosandet" står för att "må bra" och att det förmodligen finns "andra saker jag kan bidra med där du (Tess) möjligtvis skulle få den här känslan". Action måste inte vara detsamma som att slå sönder inredning, krascha ett fönster och börjar slåss med personalen.

Primo ser våldet i händelsen med kaoset som tolkningsbart, som en rebus som bör

uttydas. Våldet står för något – förmodligen en längtan efter rusiga äventyr i livet, "en känsla" av att "må bra". Det bör ungdomshemmet faktiskt kunna leverera, menar han.

Mångordigt ironiserar han över personal som inte förstår. Den som inte begriper att personalen måste "möta en känsla, ett behov, en upplevelse" av mening och fart hos en ungdom är inte "så jävla lärd eller kunnig". Då räcker det inte att börja räkna upp ungdomshemmets fritidsaktiviteter och tro att de unga ska nöja sig med det. Den som tror att syslöjd och studiebesök på museet ska duga ägnar sig bara åt "försvar". Han eller hon tar inte ungdomen på allvar.

I denna sistnämnda bemärkelse dyker alltså en katziansk berättelse upp i personalens tappning. Somliga vill slå ned på allt upprymt gränsöverskridande och köra ut det från ungdomshemmet en gång för alla, och ger inte mycket för lågaffektivt bemötande. Andra – som Primo – införlivar Katz perspektiv men vidgar tolkningen. Action kan sökas på andra sätt, de ungas kaosande är på det stora hela en jakt på upprymdhet och förhöjd livskänsla (jfr även Lyng, 1990). Intressant nog faller då mycket av talet om ångest och bakgrund bort. Det blir inte lika relevant att diagnostisera, psykologisera och behandla, det blir mer relevant att finna alternativa sätt att ha roligt.

En ungdom kanske vill förverkliga en dröm om att spela trummor, en annan vill åka slalom, en tredje vill klättra i berg eller förlora sig en kamp i en tv-spelsturnering, med högljudda skrik och starka känslor. Primo antyder att personalen bör vara känsliga nog att uppfatta sådan längtan och konstruera mer konventionella (icke-kriminella) relationer och framtidsutsikter utifrån det.

Än en gång: kaosandets roligheter i form av vandalisering och attacker betraktas som aningen gåtfulla, som en rebus. De bör inte tas för vad de ser ut som, menar Primo. Först när de tolkats kan de få ett svar.

ROLIGHETERNA REDIGERAS BORT

Händelsen med kaoset exemplifierar flera fenomen på särskilda ungdomshem: det roliga med turbulens och våldsam dramatik, det emotionellt ansträngande och det kryptiska. Å ena sidan är det lätt att förstå ungas lockelser av action, deras skepsis mot auktoriteter och längtan efter moraliska överskridanden, å andra sidan är det också lätt att bara svara "skärp er". Kaosandet på denna avdelning illustrerar spänningarna mellan dessa poler. De flesta behandlingsassistenter skulle nog ha slagit larm och ingripit när det där fönstret slogs sönder. I den bemärkelsen har den hårda linjen brett stöd. Men sannolikt skulle de flesta också nicka inkännande åt åtminstone några av Primos utläggningar. Något slags förståelse ska de unga mötas av och något slags legal upprymdhet bör de få tillgång till, även om de är tvångsvårdade.

Allt detta framkommer alltså om vi frågar och lyssnar noga. Institutionens formella minne, däremot, är sparsmakat. Det som återfinns tydligast i det institutionella skrivandet är Tess och Jolandas "vi", deras lilla gäng, men då i form av Jolandas dominans. I institutionens anteckningar om händelsen står det att Tess "påverkas mycket av en annan ungdoms dåliga beteende". I övrigt agerar Tess och Jolanda separat i ungdomshemmets texter. I Jolandas journalanteckningar står det att hon är "fysiskt utåtagerande mot viss personal":

Tar sönder en nack-kudde och håller ut innehållet på personalen samt på avdelningen. Sliter sönder alla persienner och kastar böcker ut på hela avdelningen. Spelar hög musik och dansar på bordet. Tar sönder en soffa samt gömmer mat i möblerna. Gör stopp i sin toalett med hjälp av avdelningens soptunna samt "geggar" ihop massa mat i kylskåpet i köket. Sparkar sönder en glasruta i vardagsrummet på avdelningen vilket leder till att personal larmar och Jolanda tas ner till avskiljningen.

Jolandas agerande blir nu en lista på fel snarare än ett förlopp, en anklagelseakt snarare än en beskrivning av "kul" kaosande med Tess. I ungdomshemmets minnesanteckningar om Tess återfinns en likartad lista.

Är verbalt otrevlig mot viss personal, högljudd, tramsig och tar sönder saker och möbler på avdelningen. Kastar möbler och gömmer mat i möbler på avdelningen.

Blir uppspelt och triggad när en annan ungdom lyckas sparka sönder en glasruta i vardagsrummet på avdelningen. Detta leder till att personal larmar och att Tess får läggas ner. Därefter bärs hon in i sitt boende, skriker och sparkar.

Aktörslösa uttryck som "detta leder till" (som om ingen personal valde att göra något, utan det ena anses automatiskt leda till det andra) och "får läggas ner" känns igen från många institutionella texter (Wästerfors & Åkerström, 2015). Ungdomshem har för vana att anonymisera personalen, skingra deras aktörskap bakom passiv form och likställa dem med ett slags självklar och kollektiv logik. Men mest intressant är förmodligen orden "blir uppspelt och triggad" – här finns ett litet spår av det som Tess berättar och som personalen bekymrar sig över: det minimala gänget och dess förtjusning över kaoset. Men mer än så blir det inte. Institutionens texter är ingen plats för att förklara avvikandets kickar eller aktörens lockelser av det, inte heller emotionsarbetet hos personalen för att "stå kvar" i milda reaktioner medan de unga "håller på" med sitt transcendentia projekt. Jack Katz sökande efter magin i avvikarens motivation och det ibland berusande och förförliska i att göra något moraliskt oväntat eller hänsynslöst ligger långt från de institutionella texterna.

Sedan fortsätter journalanteckningen:

Får hållas fast en bra stund innan hon lugnar ner sig. Får stanna kvar i sitt boende under kvällen. Är arg på personal samt tänker anmäla personal för överväld. Upplever att hon blir orättvist behandlad och uttalar att hon inte har gjort något. Uttalar att hon inte får tillräckligt mycket uppmärksamhet av kvällspersonalen.

Inget av detta berättade Tess i intervjun. I det här fallet framstår alltså våldet som mer allvarligt – och lidandet som större – i den institutionella texten än i de muntliga skildringarna. Det är kort sagt inte särskilt kul i journalanteckningarna, inte ens i skribentens försök att inta Tess perspektiv.

Tess är i den bemärkelsen konsekvent. När hon får berätta fritt betonar hon det roliga, inte det hemska. Hon ger röst åt det äventyrliga, inte det beklagansvärda. Men till personalen har hon förmodligen också klagat och det på ett sätt som passar de institutionella förväntningarna (bristande uppmärksamhet och orättvis behandling). Personalen som skriver tar då fasta på det och inget annat.

Referenser

- Andersson, Peter & Överlien, Carolina (2018). "If you take it personally you break'. Neglected voices on violence in secure units for adolescents". *Social Work and Social Sciences Review*, 19(3): 61–80.
- Björck Caroline, Brisman, Catarina & Åberg, Carola (2012). *Tillämpningen av avskiljningar inom statlig ungdomsvård med fokus på skillnader mellan flickor och pojkar*. Statens institutionsstyrelse.
- Chipumbu Havelius, Axel (Red.). *Lågaffektivt bemötande*. Lund: Studentlitteratur.
- Goffman, Erving (1961/1990). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1997). *The New Language of Qualitative Method*. Oxford University Press.
- Katz, Jack (1988). *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books.
- Lyng, Stephen (1990). "Edgework: A Social Psychological Analysis of Voluntary Risk Taking". *American Journal of Sociology*, 95(4): 851–886.
- Messerschmidt, James A. (2004). *Flesh and Blood: Adolescent Gender Diversity and Violence*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Pettersson, Tove (2017). *Betydelse av öppenhet under institutionstiden för ungdomar dömda till slutna ungdomsvård. Hur påverkas vardagen vid institutionen och återfall i brott? Institutionsvård i fokus*. Statens institutionsstyrelse.
- Riessman, Catherine Kohler (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles: Sage.
- Statens institutionsstyrelse (2017). *Ungdomar intagna på SiS särskilda ungdomshem under 2015. En tabellsammanställning av ADAD inskrivningsintervju*. Statens institutionsstyrelse.
- West, Candace & Zimmerman, Don H. (1987). "Doing Gender". *Gender & Society*, 1: 125–51.
- Wästerfors, David (2016b). *Våld*. Stockholm: Liber.

- Wästerfors, David (2019a). "Things Left Unwritten: Interview Accounts versus Institutional Texts in a Case of Detention Home Violence". *Social Inclusion*, 7(1): 248–258.
- Wästerfors, David (2019b). *Vanskligt och kort. Om våldshändelser bland unga på institution*. Lund: Studentlitteratur.
- Wästerfors, David & Åkerström, Malin (2015). "Case history discourse. A rhetoric of troublesome youngsters and faceless treatment". *European Journal of Social Work*, 19(6): 871–886.

Författarpresentation

David Wästerfors är professor i sociologi vid Lunds universitet och undervisar i sociologi och kriminologi. Hans forskning handlar ofta om interaktioner, institutioner, emotioner och social kontroll. Han har färdigställt tre forskningsprojekt om särskilda ungdomshem (om konflikter, skolarbete och våldshändelser) med etnografiska data.

I syfte att ge en inblick i komplexiteten i våldsamma förlopp på SiS särskilda ungdomshem har författaren valt ut 15 olika våldsincidenter/händelser och detaljstuderat dessa utifrån olika sorters material som kan knytas till det som hänt: ungdomens berättelse, personalens berättelser, andra ungdomars berättelser, journalanteckningar och beslut, observationer och samtal. Tanken har varit att komma bortom den formella dokumentationen och låta ungdomarnas och personalens berättelser stå i centrum. Till föreliggande kortrapport har en utav våldshändelserna valts ut: "Händelsen med kaoset".

Våld ramas i mångt och mycket in som något olyckligt när personal och ungdomar på särskilda ungdomshem berättar men händelsen med kaoset är ett exempel på situationer där ungdomen beskriver våld och bråk i mer positiva ordalag, framförallt som ett sätt att komma ifrån tristessen i vardagen på institutionen. 16-åriga Tess (fingerat namn) redogör för nöjet i att stå till bråk, att "kaosa". Hon vill inte ha det lugnt och stilla, hon vill ha turbulens och våldsamheter. Sedan följer utdrag ur intervjuer med personalen som hanterar Tess (och hennes vän på ungdomshemmet, som har samma inställning). Bland annat redogörs för hur en ur personalen tolkar våldet som en längtan efter rusiga äventyr i livet, "en känsla" av att "må bra", vilket ungdomshemmet bör kunna leverera, menar han. För honom är det inte lika relevant att diagnostisera, psykologisera och behandla, det blir mer relevant att hjälpa ungdomen finna alternativa sätt att ha roligt.

ISBN 978-91-87053-75-7